
SZAKMAI MŰHELY

Csabai Márta *

„SZOMATIZÁCIÓ ÉS TÁRSADALOM” MUNKACSOPORT

ELŐZMÉNYEK

Kutatócsoportunk tevékenységének előzményét az MTA Pszichológiai Kutatóintézete Társadalomlélektani Osztályán az 1990-es évek második felében kezdődött kutatási projektek képezték, amelyek beemelték az Osztály korábbi kutatási témái közé a test, az egészség és a nemi identitás társadalmi reprezentációinak problémáit. Ezek közül elsőként említendő az 1996–97-ben zajlott, „Az egészség szociális reprezentációi budapesti középiskolások körében” című felmérés (témavezetők: Erős Ferenc és László János), melyben munkacsoportunk tagjai közül Csabai Márta vett részt, szerepet vállalva a kutatási zárótanulmány és egyéb publikációk létrehozásában is. Ezt követte több, Erős Ferenc és Csabai Márta által közösen vezetett projekt, amelyek a nemi identitás társadalomlélektani és pszichoanalitikus szempontú vizsgálatát tűzték ki célul. Ezen feladatokat részben a Pécsi Egyetem Pszichológiai Intézetének Elméleti Pszichoanalízis doktori programjával közösen végeztük. A Doktori Program hallgatójaként a nemi identitás témakörével foglalkozott munkacsoportunk két tagja, Kende Anna és Borgos Anna, s ezen témákat megtartva kapcsolódtak be a test reprezentációival kapcsolatos vizsgálatokba. Az 1998 és 2002 között, „A testtel kapcsolatos reprezentációk szerepe az identitás alakulásának változó feltételei között” címmel zajló kutatásokat az OTKA tematikus pályázata (témavezető: Erős Ferenc),

* Dr. Csabai Márta
MTA Pszichológiai Kutatóintézete
1132 Budapest, Victor Hugo u. 18-22.
E-mail: csabaim@mtapi.hu

illetve Csabai Márta OTKA posztdoktori és MTA Bolyai kutatási ösztöndíjai támogatták. A kutatás résztvevőjeként készítette egyetemi műhelymunkáját Szili Katalin, aki később a pécsi Elméleti Pszichoanalízis doktori program hallgatójaként folytatta tevékenységét a munkacsoport tagjaként.

Ebben a kutatásban azt vizsgáltuk, hogy a testtel kapcsolatos szociális és kulturális reprezentációk hogyan fogalmazódnak meg a magyar társadalomban és a kultúrában, s mindez hogyan tükröződik a jelenkori „testpolitika” néhány kiemelt területén: az egészség, a divat, az életmód és a nemi identitás vonatkozásában. A fókuszcsoporthoz, írásbeli interjúkkal és kérdőívvel végzett felmérésben további kérdésként szerepelt a test, illetve a testnek a kirekesztésben, a másoktól való elhatárolódásban, a kulturális „másik” fantáziájának létrehozásában betöltött szerepe, s ennek keretében megpróbáltuk nyomon követni a szimbolikus és fizikai határok létrehozásának szociálpszichológiai folyamatát. Mindehhez meg kellett vizsgálnunk az „ideális” testről alkotott elképzeléseket, és az ettől való eltérésekről alkotott nézeteket, az ahhoz való viszonyulást. Különös hangsúlyt fektettünk a vizuális médiumok, a reklámok hatásaira, és arra, hogy az egyre elterjedtebbé és hozzáférhetőbbé váló elektronikus hálózatok milyen hatással vannak az identitás alakulására, a „virtuális”, interperszonális kapcsolatokat nélkülöző azonosulások létrehozására.

A kutatás elméleti vonatkozásairól Csabai Márta és Erős Ferenc írt tanulmánykötetet „Testhatárok és énhatárok. Az identitás változó keretei” címmel, melyet a Jószöveg Műhely Kiadó jelentetett meg 2000-ben. Az empirikus eredményeket az Új Mandátum Kiadónál 2002-ben kiadott „Test-beszédek. Köznapi és tudományos diskurzusok a testről” című kötetben foglaltuk össze. Kutatásunkról a Duna Televízió dokumentumfilmet készített, melyet „A tudomány kincsesháza” c. sorozatban 2003 áprilisában mutattak be.

CÉLKITŰZÉSEK

A testtel és a nemi identitással kapcsolatos kutatásaink során többször felmerült az igény annak a kérdésnek a részletesebb vizsgálatára, hogy miként jelennek meg a testen az egyén és a társadalom „válságtünetei”, s ezek milyen szociálpszichológiai folyamatok által válnak betegségek hordozóivá. Kérdésfelvetésünk szorosan kapcsolódott azokhoz a társadalomtudományi vitákhoz is, amelyek az utóbbi években indultak a betegségkategóriák alakulását befolyásoló társas konstrukciók és diskurzu-

sok hatásairól, a medikalizáció jelenkori problémáiról. Ezen kérdések vizsgálatát és a munkacsoport létrejöttét segítette a 2002-ben elnyert OTKA támogatás, melyet „Névváltozás vagy kórképváltozás? A pszichoszomatikus betegségkategóriák átalakulását befolyásoló társadalomlélektani tényezők” című téma kutatására kaptunk. Időközben csoportunkhoz csatlakozott Füleki Katalin és Kovai Melinda, akik a pécsi doktori iskola hallgatóiként végzik kutatómunkájukat.

A kutatás során azt vizsgáljuk, hogy milyen hatást gyakorolnak napjainkban a tudományos és populáris diskurzusok a szakemberek és a laikusok betegséggel kapcsolatos nézeteire, és maguknak a tüneteknek az alakulására, valamint hogy miként jelennek meg a reprezentációkban a pszichoszomatikus koncepció folyamatosan tapasztalt változásai. Fel kívánjuk tární, hogy a tünetekkel, testi manifesztációkkal kapcsolatos konstrukciók milyen kulturális mintázatot követnek és milyen összefüggéseket mutatnak az identitás különböző meghatározóival, különös tekintettel a nemiséggel kapcsolatos reprezentációkra, sztereotípiákra. Kitérünk arra a kérdésre is, hogy a – tág értelemben vett – szomatizációs tüneteket, betegségeket milyen individuális és társadalmi feszültségekkel hozzák összefüggésbe az emberek. Megvizsgáljuk továbbá, hogy a szakértői tudáshoz, a fejlett orvosi technikákhoz fűződő – sokszor ambivalens – attitűdök, nézetek hogyan tükröződnek az említett tünetekkel, betegségekkel kapcsolatos diskurzusokban. Kutatásunkkal a problémakör új szempontú, ún. „materiális-diskurzív-intrapszichés” szemléletű megközelítéséhez csatlakozunk. A diskurzusokat és társas konstrukciókat ennek megfelelően nem egy kauzális modellbe illesztjük, hanem a betegségkategóriák – és maguk a testi tünetek, állapotok – alakulását befolyásoló tényezők hálózatát átszövő jelenségeknek tekintjük.

Kutatási módszereink:

- elméleti kutatások, irodalomfeldolgozás;
- kvalitatív kutatások fókuszcsoport és interjú technikával;
- kórrajzok és betegségtörténetek diskurzív elemzése;
- tudományos és ismeretterjesztő kiadványok elemzése;
- kifejező mozgások, testi gesztusok elemzése.

TEVÉKENYSÉG ÉS JÖVŐKÉP

Kutatásunk eddigi szakaszában több *elméleti tanulmányt* készítettünk a szomatizációs tünetek diagnózisainak alakulásáról, a hisztéria történetétől kezdve a pszichoszomatikus elméletek változásain át a kérdéskör

orvos–beteg kapcsolati vonatkozásaiig.* Elméleti kutatásainkkal bekapcsolódtunk egy *interdiszciplináris projekt*be is, amelynek keretében történészek, antropológusok, kommunikáció-kutatók, képzőművészek és pszichológusok együtt, de különböző eszközök segítségével próbálják megfogalmazni a test (re)prezentációjának és a szenvedéshez való viszonyának módjait (projektvezető: Tóth G. Péter). A projekt keretében létrehozott „Bőrbe kötve” című kiállítást eddig Veszprémben, Vácott, Pozsonyban és Nyíregyházán mutatták be, s a készülő kötet a nyomdai előkészítés szakaszában van.

Első empirikus kutatási eredményeink bemutatására 2004 májusában *szimpóziumot* szerveztünk a Magyar Pszichológiai Társaság Nagygyűlésén. Itt Csabai Márta a gyakorló orvosok és a laikusok szomatizációval kapcsolatos elképzeléseit hasonlította össze, Kende Anna a pszichoszomatikus betegségrepresentációkat a nemek társadalmi jelentéseivel hozta összefüggésbe, Füleki Katalin pedig arról beszélt, hogy milyen sztereotíp képet konstruált a DSM IV-R a szomatizációs zavarban szenvedő páciensről. Szili Katalin a szubjektív testérzéseket és a testen belüli, illetve kívüli terekkel kapcsolatos reprezentációkat hasonlította össze a szakemberek és laikusok diskurzusában. Borgos Anna 20. század eleji hisztériás betegek kórrajzaiban vizsgálta a tartalmi csomópontokat, személyes és társadalmi körülményeket a betegség összefüggésében. Kovai Melinda egy irodalmi szöveg, Németh László Hipertónia-levelek c. műve alapján elemezte, hogy hogyan alakul a tünet elbeszéléssé, és milyen terápiás stratégiákat használ a szerző annak érdekében, hogy visszafordítsa a szomatizáció folyamatát.

A szomatizációs tünetek mozgásos és egyéb expresszív kifejezőmódjainak vizsgálatát a korai hisztériás tünetek mozgáselemzése, vizuális ábrázolások és a későbbi pszichoterápiás diskurzusok analízise alapján végeztük. Ennek eredményeit egy interdiszciplináris *„tudományos performansz”* keretében mutattuk be „Pszicho-szóma etűdök” címmel a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület 2004. őszi konferenciáján. Az előadásban egyenrangú szerepet kapott szöveg, kép és mozgás, s a laikus és tudományos reprezentációk, a test, a nemiség és az orvos–beteg kapcsolat kérdései mellett a köznapi és művészi kifejezésformák összefüggései is kiemelődtek. A performansz résztvevői csoportunk tagjai közül Borgos Anna, Csabai Márta és Szili Katalin voltak, a produkcióban továbbá Moukhtar Lucia pszichológus és táncművész vett részt.

* Jelen folyóiratban lásd pl. Csabai Márta (2004): A hisztériával kapcsolatos diskurzusok tanulságai a szomatizációs jelenségek és a betegségmagatartás megértéséhez. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 5 (1): 55–67.

Elméleti és empirikus kutatásaink folytatását a jövőben is az alábbi kiemelt szempontok figyelembevétele mellett szeretnénk megvalósítani:

1. *Interdiszciplinaritás*

... a társadalomtudományi megközelítések, továbbá a pszichoterápia, a szépirodalom, a mozgásművészet, a színház és a képzőművészet kapcsolódási pontjain.

2. *Gyakorlati alkalmazhatóság*

... az orvos–beteg kapcsolat és a betegségekkel kapcsolatos információk laikusok számára való megjelenítése terén. A szakértők, a média és az ismeretterjesztés szempontjainak összevetése.

3. *Kritikai és civil társadalmi attitűd*

... a betegségekkel kapcsolatos reprezentációk identitásformákat (nemi szerepeket, társadalmi státust) érintő mozzanatai, továbbá a tudás megjelenítésének és hozzáférhetőségének esélyegyenlőségi szempontjai terén.

A fenti szempontok figyelembevételével 2005 őszén interdiszciplináris műhelykonferenciát szervezünk.

Munkacsoportunk több szakmai intézménnyel és kollégával áll aktív kapcsolatban. Közülük ki kell emelnünk a Pécsi Egyetem Pszichológiai Intézetének Elméleti Pszichoanalízis Doktori Programját (programvezető: Prof. Erős Ferenc), amely kutatásaink fontos társadalomtudományi és bölcsészeti szempontú inspirátoraként szerepel, és segítséget nyújt eredményeink oktatásban és tudományos fórumokon való megjelenítésében is.

A Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrumának Magatartástudományi Intézete (igazgató: Prof. Molnár Péter) kutatásunk orvosi pszichológiai hátterében nyújt rendkívül fontos segítséget, és lehetőséget biztosít hasonló témájú kutatásokba és szakmai eszmecserékbe való bekapcsolódásra.

Csoportunk nyitott a további kooperációk irányában. Szeretettel várunk megkereséseket munkacsoportok, kutatók, gyógyító szakemberek és nappali, illetve posztgraduális hallgatók részéről.

Névjegy

„Szomatizáció és társadalom” munkacsoport. MTA Pszichológiai Kutatóintézete, Társadalomlélektani Osztály

A csoport tagjai: Dr. Csabai Márta tudományos főmunkatárs (téma-vezető), Dr. Kende Anna tudományos munkatárs, Borgos Anna tudó-

mányos segédmunkatárs, Szili Katalin PhD hallgató, Kovai Melinda PhD hallgató, Füleki Katalin PhD hallgató.

Cím: MTA Pszichológiai Kutatóintézete, Társadalomlélektani Osztály, 1132 Budapest, Victor Hugo u. 18–22.

E-mail: csabaim@mtapi.hu

A műhelybemutató a „Névváltozás vagy kórképváltozás? A pszichoszomatikus betegségkategóriák átalakulását befolyásoló társadalomlélektani tényezők” című, T043667 számú OTKA pályázat támogatásával készült.